

Høgskolen i Hedmark

Avdeling for Lærerutdanning og naturvitenskap

BRAGE

Institusjonelt arkiv for Høgskolen i Hedmark

<http://brage.bibsys.no/hhe/>

Dette er forfatterens versjon av en artikkel publisert i
Norsk teologisk tidsskrift

Artikkelen er fagfellevurdert, men kan mangle forlagets layout,
sidetall og siste korrekturrettelser.

Referanse for den publiserte versjonen:

Løken, H. N. (2010). "... fordi just Kristendommen ved, hvad Tidsaanden har glemt...": Johan Christian Heuchs møte med 'det moderne gjennombrudd'. *Norsk teologisk tidsskrift*, 111(3), 159-180.

”...fordi just Kristendommen ved, hvad Tidsaanden har glemt...”

Johan Christian Heuchs møte med 'det moderne gjennombrudd'

I. Innledning

Brytningstid

De siste tiårene av 1800-tallet hører til de mest interessante perioder i norsk historie. Det er de sterke brytningers tid. Både sosialt, politisk og kulturelt skjer det store forandringer, noe nytt vokser fram på bekostning av det gamle. Samfunnsendringene begynner allerede fra midten av århundret, men skyter for alvor fart i 70-årene. Sosialt beveger Norge seg fra å være et gammelt standssamfunn basert på primærnæringene, til å bli et moderne industrisamfunn med en ny klassestruktur. På den politiske arenaen går forfatningskampen inn i sin siste fase, en kamp som ender med venstrebevegelsens seier og embetsstandens nederlag ved innføringen av parlamentarismen i 1884. Også kulturelt er noe nytt i emning; det kristne enhetssamfunnet er i ferd med å bryte sammen.

Siden den kristne kirke fikk fotfeste i Norge, hadde enheten mellom kirke og folk vært udiskutabel. Vårt folk kom inn i ”den politisk-religiøse syntese som har preget europeisk historie gjennom hele middelalderen og fremover mot vår egen tid”, sier Carl Fr. Wisløff (Wisløff 1971:11). Reformasjonen brakte ikke noe vesentlig nytt i så henseende. Det gjorde heller ikke den norske grunnloven fra 1814. For selv om den nye grunnloven bygde på radikale opplysningsideer om borgerrettigheter, maktfordeling og folkesuverenitet, forble staten konfesjonell og kirkestyret fortsatt i kongens hender.

Men mot slutten av 1800-tallet slo denne enheten tydelige sprekker, og det kom til syne en motsetning mellom kirken og den moderne kulturbevegelsen. Einar Molland peker på at det i 1850- og 60-årene var lite opposisjon mot kirke og kristendom i norsk åndsliv. I 70-årene skulle det imidlertid bli ganske annerledes: ”Vårt land ble nådd av en mektig åndsstrømning som kom ute fra Europa, positivismen, med kritikk av og endog fiendskap mot kristendom og kirke” (Molland 1979:312). Men også andre europeiske åndsstrømninger gjorde seg stadig sterkere gjeldende her hjemme. Ikke minst fikk liberalistiske ideer med vekt på så vel politisk som individuell frigjøring stor betydning for den voksende kløften mellom kirken og den moderne kulturen.

Hos oss var det i første rekke dikterne som målbar modernitetens ideer. Nye tanker, og tanker som tidligere hadde vært undertrykt, kom nå opp til overflaten og ble åpent uttalt i det offentlige rom. I bøker, i pressen og rundt omkring på mange av landets talerstoler ble de

moderne ideene heftig debattert. Et gjennombrudd var i ferd med å skje, et 'moderne gjennombrudd' som satte et markert skille i norsk historie.

Siktemål, avgrensning og begrunnelse

Hvordan skulle kirken forholde seg til de nye tankestrømningene? Fra et dominerende kirkelig perspektiv var det den rådende politiske og moralske orden som sto på spill. Den moderne tidsånden ble oppfattet som destruktiv og samfunnsnedbrytende med sin sterke vitenskapstro, sine radikale frihets- og framskrittsideer, og sin kritikk av de etablerte institusjoner. Det var derfor mange av kirkens sentrale aktører som mente at tiden var moden for å ta til motmæle. En av disse var Johan Christian Heuch. I denne artikkelen skal jeg undersøke nærmere hvordan han møtte de problemer og utfordringer den moderne kulturbevegelsen skapte for teologi og kirke.

En historiker skal være nærsynt, hans viktigste instrument er lupen, sier Jens Arup Seip. Jeg har fulgt hans råd og valgt å konsentrere meg om ett skrift av Heuch, "Den moderne Vantro", en serie på seks redaksjonelle artikler han skrev i *Luthersk Kirketidende* sommeren 1876, det modernes egentlige gjennombruddsår i Norge, skal vi tro Molland (Molland 1979:369). Artikkelseerien kom senere samme år ut i bokform, slik flere av hans artikler i blader og tidsskrifter gjorde.¹ Mine henvisninger vil imidlertid være til sidetall i *Luthersk Kirketidende*. Det er særlig to spørsmål jeg vil ha for øye i det følgende. Det første er spørsmålet etter Heuchs samtidsanalyse. Her blir hans oppfatning av årsakene til den moderne kulturutviklingen det sentrale problemet. Det andre spørsmålet er hvordan Heuch mener kirken skal møte den nye tid. I den sammenheng blir det spesielt viktig å rette søkelyset mot hans forståelse av kirkens kulturansvar.

Vurderingene av Heuchs kirkehistoriske innsats har vært mange og ulike (Bakken 1972:286-287), men det er liten tvil om at hans apologetiske bidrag i stor grad kom til å bestemme kirkens strategi overfor det moderne. Artikkelseerien "Den moderne Vantro" er hans første, større oppgjør med "den moderne Bevidsthed".² Det som gjerne kalles Heuchs polemisk-apologetiske forfatterskap (Rygnestad 1966; Molland 1979; Sødal 2008) strekker seg over en periode på tolv år, fra "Den moderne Vantro" i 1876 til *Kirken og Vantroen* i 1888.³ Mellom disse ligger det en mengde bøker og artikler, kanskje med et høydepunkt i *Vantroens Væsen* fra 1883. Men Heuch forandrer ikke standpunkt i denne perioden. Hans prinsipielle syn på forholdet mellom kristendommen og den moderne kulturen, slik det kommer til uttrykk i "Den moderne Vantro", blir bare videreført, og i noen grad utdypet i hans senere skrifter. Dette berettiger i seg selv en nærmere analyse av nettopp denne

artikkelserien. Interessant nok kom også selve begrepet ”den moderne Vantro” til å gå inn i det kirkelige vokabular som en samlebetegnelse på modernitetens mange avskygninger.

Litteraturen om artikkelserien er heller ikke særlig omfattende. Riktignok har både Anders Skrondal (Skrondal 1940/50), Einar Molland (Molland 1979) og Helje Kringlebotn Sødal (Sødal 2008) en kort gjennomgang av hovedtankene i artikkelserien, men ingen av dem gjennomfører en grundigere analyse og drøfting av dens betydning for Heuchs polemisk-apologetiske forfatterskap. Artikkelserien er nok også nevnt i en del sammenhenger der Heuchs kirkehistoriske innsats omtales, men det er i hovedsak *Vantroens Væsen* og hans indre-kirkelige kamp mot den liberale teologi ved århundreskiftet, *Mod Strømmen* fra 1902 og *Svar* fra 1903, som tiltrekker seg oppmerksomheten.

Kort biografisk skisse

Molland karakteriserer Johan Christian Heuch som ”en av de mest begavede menn Den norske kirke har hatt i sin tjeneste i det 19. Århundre” (Molland 1979:257). Det er ikke vanskelig å slutte seg til en slik karakteristikk. Heuch var en av sin samtids sentrale kulturdebattanter og ble kjent som en strengt konservativ og høykirkelig teolog, med klare og sterke synspunkter på de fleste aktuelle spørsmål. Han var uredd og impulsiv, skarpsindig og veltalende, noe som ikke minst kom til uttrykk i hans polemisk-apologetiske forfatterskap.

Heuch ble født i Kragerø i 1838 og vokste opp i et meget velstående hjem. 18 år gammel begynte han på teologistudiet i Kristiania. Dette var midt i Gisle Johnsons storhetstid, og Heuch ble da også sterkt påvirket av ham som preget flere prestegenerasjoner i Norge (Elstad 2000). Etter teologisk embetseksamen i 1861 reiste han til Tyskland for å fortsette sine teologiske studier, godt understøttet av en betydelig familieformue. Han oppholdt seg i Leipzig og Erlangen, og mottok avgjørende impulser fra mange av samtidens mest innflytelsesrike teologer.⁴ Han arbeidet også med Søren Kierkegaards tenkning i denne perioden. En artikkel han skrev om ham i et tysk teologisk tidsskrift viser dette (Beyer 1924:66; Sødal 2008:66).⁵

Etter viktige læreår som personellkapellan hos Jørgen Moe, først i Bragernes og siden i Vestre Aker, overtok han i 1875 som hovedlærer ved Universitetets praktisk-teologiske seminar. Fem år senere ble han ansatt som sokneprest i den nyopprettede Uranienborg menighet i Kristiania, og i 1889 ble han utnevnt til biskop i Kristiansand stift, der han arbeidet fram til sin død i 1904 (Rygnestad 1966:9-32; Sødal 2008:28-35).

Da Heuch skrev sine redaksjonsartikler om ”Den moderne Vantro” hadde han nylig overtatt redaktørstolen i *Luthersk Kirketidende* etter Gisle Johnson (Bakken 1972:311).

Sammen med sin medredaktør, teologiprofessor Frederik Wilhelm Bugge, slo han straks fast at samtidens viktigste oppgave var å ta opp kampen mot "Vantroen" og forsvare kirken og den tradisjonelle kristentroen.

II. Det moderne gjennombrudd⁶

Lysbæreren Georg Brandes

Før jeg konsentrerer oppmerksomheten om artikkelserien "Den moderne Vantro" skal jeg se nærmere på noen hovedideer i 'det moderne gjennombrudd'. Det er viktig for å forstå bakgrunnen for og styrken i Heuchs angrep på "Tidsaanden". Jeg samler denne gjennomgangen om den danske litteraturkritikeren Georg Brandes (1842-1927) og de ideene han forkynte. Brandes spilte en helt avgjørende rollen som formidler av europeisk modernitet i norsk offentlighet. Han ble "den sentrale skikkelsen i det moderne norske åndslivs heltetid, de voldsomme kampens år fra 1870 til 1890" (Sitert etter Longum 1986:22), sa Sigurd Hoel i sin nekrolog ved Brandes' død. Heuch kalte ham for "Vantroens mest fremragende Talsmand i Norden" (Heuch 1877:15) og viet i 1877 en hel artikkelserie i *Luthersk Ugeskrift* til et angrep på den danske litteraturen (Heuch 1877).

Brandes betraktet seg som en lysbærer i den lange europeiske tradisjonen fra Prometevs, og lyset han bar på var de moderne frihets- og framskrittsideene. Da han første gang besøkte Kristiania i 1876⁷ hadde han allerede i lengre tid argumentert sterkt for at den idealistiske og tilstivnede nordiske litteraturen måtte tilegne seg og drøfte de moderne ideene som preget den realistiske litteraturen ute i Europa. "Det, at en Litteratur i vore Dage lever", mente Brandes, "viser seg i, at den sætter Problemer under Debat" (Sitert etter Longum 1986:25; Bliksrud 2002:246).

Dette hadde vært Brandes' store prosjekt siden han i november 1871 holdt den første av flere forelesninger over *Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur* ved Universitetet i København. Noen måneder senere, i begynnelsen av april 1872, mottar han et brev fra Dresden. Det er Henrik Ibsen som skriver: "Jeg har læst Deres forelæsninger. Farligere bog kunde aldrig falde i en frugtsommelig digters hænder. Den er en af de bøger som sætter et svælgende dyb mellem igår og idag" (Sitert etter Longum 1986:21). Det er alminnelig antatt at Ibsen hadde rett i at *Hovedstrømninger* innledet et tidsskifte, et tidsskifte som med Brandes' egne ord er blitt stående som 'det moderne gjennombrudd'⁸ i Nordens kulturliv (Longum 1986:21-22; Slagstad 1998:85-86).

Frihets- og framskrittsforkynnelsen

Da Brandes begynte sine forelesninger i København sto han midt oppe i sterke intellektuelle brytninger. På utenlandsreiser hadde han møtt mange av samtidens fremste intellektuelle. Av stor betydning ble møtet med revolusjonære franske forfattere som George Sand og Victor Hugo. Brandes ble betatt av deres opprørske individualisme og kamp mot alt som holdt individet nede i ufrihet og uvitenhet.

Like viktig ble nok møtet med Hippolyte Taine, Ernst Renan og den nye positivistiske tankeretningen som vant stadig større tilslutning ute i Europa. Positivistene forfektet en sterk tro på vitenskapen - det vil i første rekke si naturvitenskapen - som eneste sikre kilde til sann kunnskap om virkeligheten. Vitenskapen måtte ta utgangspunkt i det observerbare, i det positivt gitte, og ikke i uvitenskapelig metafysisk spekulasjon, mente positivistene. All religion, og kristendommen i særdeleshet, ble dermed betraktet som en fortidslevning, et herskemiddel i det etablerte samfunnets hender.

Men kanskje aller viktigst ble møtet med den engelske forfatteren og filosofen John Stuart Mill og den sosiale liberalismen han representerte. Mill var ikke bare opptatt av å utlede de teoretiske sammenhengene mellom individuell frihet og sosial rettferdighet, men like mye av å sette de moderne frihetsideene ut i praktisk handling. Denne praksisnære holdningen gjorde sterkt inntrykk på Brandes (Andersen 2001:206-209).

Påvirkningen fra de moderne europeiske ideene fikk Brandes etter hvert til å ta avstand fra den akademiske tradisjonen han selv var opplært i. Brandes ville stille seg på frihetens og framskrittets side, og la i vei med en voldsom kritikk av den tradisjonelle nordiske litteraturen, der både Ibsens høyspente idealisme i *Brand* og Bjørnsons romantiserende bondefortellinger fikk gjennomgå. Friheten og framskrittet representerte historiens egen lovmessighet, mente Brandes, i god tradisjon fra Hegel og hans idealistiske historietolkning. Dette frihetsprosjektet bygde på den liberalistiske ideen om individets medfødte rettigheter. Med utgangspunkt i individet ble samfunnet uttrykk for alt som binder og hindrer individets frie utfoldelse. Det var derfor en grunnleggende motsetning mellom individet og samfunnet, eller mellom frihets- og autoritetsprinsippet, hevdet Brandes (Hagemann 1997:44-47; Longum 1986:28-29).

Det var i Norge Brandes' moderne ideer virket sterkest. For første gang hadde Norge tatt ledelsen i den nordiske litteraturen. Og Bjørnstjerne Bjørnson førte an. I skuespillene *Redaktøren* fra 1874 og *En Fallit* fra 1875 så Brandes sine visjoner for en ny litteratur gå i oppfyllelse. Og diktningen var som aldri før blitt en samfunnsmakt. Den var i ferd med å omdanne det Bjørnson kalte "den offentlige Bevidsthed". I positivistisk ånd ble "Nutiden" og

"Virkeligheden" viktige inspirasjonskilder for en lang rekke unge forfattere, forfattere som omfavnet de moderne frihets- og framskrittsideene, og som trodde det nyttet å skrive, fordi veien til et bedre samfunn gikk gjennom en "bevissthetsrevolusjon" (Longum 1986:28-29).

III. Bakgrunnen for artikkelserien "Den moderne vantro"

Bjørnsons artikkel

For Heuch var disse moderne tankene ikke uttrykk for annet enn "Vantro" (Bakken 1972:143-151). Tiden var derfor kommet for å ta et oppgjør med 'det moderne gjennombrudd'. To artikler i norsk presse våren 1876 var den direkte foranledning til at han kastet seg inn i kampen mot vantroen. Det var Bjørnstjerne Bjørnsons artikkel i *Oplandenesis Avis*, "Lidt om vor nuværende Religionsforkyndelse og dens Forhold til Folkearbeidet"⁹, og *Dagbladet*-artikkelen "Kristendom og Kultur" av ukjent forfatter. Jeg skal først se nærmere på Bjørnsons artikkel.

Under pseudonymet "En kristen" gjør Bjørnson seg i denne artikkelen til talsmann for de som vil formidle mellom kristendommen og den moderne kulturbevegelsen. Det er kirkens forhold til frihet, opplysning og folkelige bevegelser som opptar ham. "Bruddet mellem den virkelige Dannelselse, den, som fører Folket frem i Frihed og Oplysning, og Kirkens Forkyndelse, blir større og større Dag for Dag", sier Bjørnson. Det er derfor tvingende nødvendig for kristendommens framtid i folket, at vi kommer ut av "den nuværende Vækkelse i den Caspari Johnsonske Forkyndelsens Form", med dens "Ensidighed" og "Indestængthed", slik at kristendommen igjen kan bli "den største Aandsmagt i Samtiden" (*Oplandenesis Avis* 1876:nr.42).

Bjørnson var i tidligere år sterkt preget av grundtvigianismen. I bondefortellingene og sagadramaene hadde denne folkelige kristendomsforståelsen alltid stått sentralt. Han hadde nok angrepet pietistisk trangsyn både i skrift og tale, men aldri kirkens lære. I 1874 kjøpte han gården Aulestad i Gausdal for å kunne være nær sine grundtvigianske venner ved Christoffer Bruuns folkehøgskole på Vonheim. Men idyllen ble kortvarig. Det kom snart til brudd med Bruun og folkehøgskolevennene. Bjørnson var blitt påvirket av sentrale personer i det moderne gjennombruddet, og beveget seg nå stadig lenger bort fra kirkens tradisjonelle forkynnelse. En av etappene på denne veien var artikkelen i *Oplandenesis Avis*. En senere, og kanskje bedre kjent, etappe var foredraget han holdt ved en fest for ham i Studentersamfundet høsten 1877; "Om at være i Sandhed". Der argumenterte han for personlig frihet på alle livsområder, og kritiserte troen på samfunnsautoritetene (Bjørnson 1912:423-434). Ironisk

nok hadde Bjørnson selv betydelig autoritet i norsk kultur- og samfunnsliv, og hans nye synspunkter kom derfor til å påvirke mange (Amdam 1993:447-452; Selmer 1948:94-100).

Heuch og Bjørnson; fra vennskap til strid

Heuch var en gammel venn av Bjørnson-familien. Da han gikk til angrep på artikkelen i *Oplandenes Avis*, visste han antagelig ikke at det var Bjørnstjerne Bjørnson som skjulte seg bak pseudonymet "En Kristen", hevder Bjørnsonforskeren Per Amdam. Et brev Heuch noen år senere skrev til Bjørnson tyder på det (Amdam 1977:31). Helje K. Sødal argumenterer imidlertid for at Heuch med stor sannsynlighet må ha visst at det var Bjørnson som skrev innlegget i *Oplandenes Avis* (Sødal 2008:89). Det er gode grunner for å anta det. Artikkelen var skrevet i Bjørnsons lokalavis og bar umiskjennelige preg av "Høvdingen på Aulestad", med sterk argumentasjon for demokrati, frihet og folkeopplysning, og tilsvarende negativ omtale av "den nuværende Vækkelse i den Caspari Johnsonske Forkyndelsens Form". Forfatteren av Dagbladet-artikkelen mente også å vite hvem som var skjulte seg bak pseudonymet "En kristen", og beskrev anonymiteten som "let gjennomskuelig" (Dagbladet 1876:nr.136).

Sammenstøtet mellom Bjørnson og Heuch sommeren 1876 var ikke det første og skulle heller ikke bli det siste. Etter en tid med sykdom og depresjoner i begynnelsen av 1870-årene reiste Heuch til Roma for rekreasjon. Der traff han Bjørnson, som gjennom mange og lange samtaler hjalp ham ut av tungsinnet. Det var under en slik samtale Heuch hevdet at politisk frihet var uvesentlig sammenlignet med "den indre Frigjørelse". Da trakk Bjørnson de voldsomme øyenbrynene sine sammen, slo i bordet og sa: "De har jo hverken Hode eller Hjerte, Menneske!" Men alt samme kveld var Bjørnson i godlune igjen, "og sa mildt at det også hos Heuch og var noko av eit hjartemenneske", forteller Heuch-biografen Knut Rygnestad (Rygnestad 1966:25-26; Dahl 2008:116-117).

Men det kraftigste oppgjøret mellom Heuch og Bjørnson kom først mot slutten av 70-årene. Bjørnson opptrådte nå stadig oftere som publisator for liberale teologiske ideer, særlig under innflytelse av den svenske forfatteren Victor Rydberg. Det falt Heuch tungt for brystet, og i en serie redaksjonsartikler i *Luthersk Ugeskrift* våren 1879 gikk han til angrep på "Bjørnstjerne Bjørnson som Theolog".¹⁰ Fra Heuchs konservative ståsted var Bjørnsons utydelige religiøs-humanistiske livsholdning og hans demokratiske idealer ikke uttrykk for annet enn manglende syndserkjennelse og omvendelse. Nå var bruddet mellom de gamle vennene ugjenkallelig. Striden mellom Heuch og Bjørnson er blitt beskrevet som det første

oppgjøret mellom liberal og konservativ kristendomsforståelse i Norge (Molland 1979:325-330; Selmer 1948:94-100).¹¹

Dagbladet-artikkelen

Den andre artikkelen som danner den direkte bakgrunnen for Heuchs seks innlegg i *Luthersk Kirketidende*, er *Dagbladet*-artikkelen "Kristendom og Kultur". Det er denne artikkelen han i hovedsak polemiserer mot i "Den moderne Vantro". Artikkelen er antagelig den første i norsk presse som er skrevet ut fra et religionshistorisk ståsted, og som går til direkte angrep på kristendommen som sådan (Skronnal 1940/50:25). "Hidtil har den moderne Bevidstheds spæde Røster blandt os nøiet sig med at angribe Theologien, Orthodoxien, Vækkelsen, Geistligheden osv. Her derimod siges det med rene Ord, at det er Kristendommen selv det gjælder", sier Heuch (Heuch 1876:40).

Forfatterens hovedtanke er at det eksisterer et motsetningsforhold mellom kristendommen og liberalismen, "eller Samfundets Udvikling i Retning af Frihed, selvstendig Aandsdannelse og Kultur." Han argumenterer historisk. Det forholder seg nemlig slik at "den kristne Kirkes Trivsel og en kraftig Kulturudvikling ikke nogensinde have faldt sammen." Kristendommen oppsto på et tidspunkt da den antikke kulturs forfall forlengst hadde inntrådt, og kirkens vekst gikk "Haand i Haand med den overalt fortsatte intellektuelle Nedgang og naaede sit Høidepunkt samtidig med at Europa var sunket ned til det dybeste Barbari." Årsaken til dette motsetningsforholdet er ikke vanskelig å finne, mener forfatteren. Kristendommens utgangspunkt er motsetningen mellom det gode og det onde, "en Dualisme, som den har taget i Arv fra sine orientalske Forgjængere i Religionernes Udviklingsrække." I kirkelærens tanker om menneskets dype syndighet ligger det en avgjørende hindring i veien for at "Menneskeheden selvstendig skulde kunne utvikle sig i en god Retning." For kristendommen kan "Fuldkommenheden alene naaes ved at opgive sig selv og i troende Hengivelse indordne sig under en høiere Autoritet", hevder forfatteren (*Dagbladet* 1876:nr.136).

Det var nok særlig disse påstandene som provoserte Johan Christian Heuch og fikk ham til å skrive sitt første, større polemisk-apologetiske arbeid.

IV. "Den moderne Vantro"

Gammel og ny vantro

"Det kan jo ikke negtes", sier Heuch i innledningen til sine redaksjonsartikler om "Den moderne Vantro", "at i de toneangivende Lande store Lag i Folkene og navnlig de Lag, som ved deres Stilling og Dannelse bestemme Udviklingen, forholde sig ligegyldige, ja i mange Tilfælde fiendtlige til Kristendommen" (Heuch 1876:24). Denne erkjennelsen var ikke ny for Heuch. Allerede fire år tidligere hadde han i en artikkel i *Luthersk Kirketidende* stilt samme diagnose.¹² Det nye nå var at vantroen også hadde fått sine talsmenn i Norge. Det var ingen overraskelse for Heuch. Han hadde nok i lengre tid ventet at så ville skje, og forberedt seg på den kampen som måtte komme.

"Den moderne Vantros Talsmænd ere af en dobbelt Art", hevder Heuch, med tydelig henvisning til de to ovenfor omtalte avisartikler fra våren 1876. "Dels ville de med mere eller mindre klar Bevidsthed om, hvad de gjøre, forlige Evangeliets gamle Kristendom med den moderne Antikristendom, dels stræbe de, idet de klart indse Umuligheden af et slikt Forlig, ligefrem at udrydde Kristendommen" (Heuch 1876:23). Heuch karakteriserer altså forsøkene på å formidle mellom kristendommen og den moderne kulturbevegelsen som "Uttryk for Vantroen". Riktignok vantro av en annen art, men prinsipielt sett på linje med vantroen som vil "udslette Kristendommen af Jorden". Heuch innrømmer at denne påstanden kan virke både hard og uforsonlig. Forfatteren av artikkelen i *Oplandenesis Avis* hadde jo undertegnet med "En Kristen" og sagt om sin tro at den "var, er og bliver i al Tid den ene saliggjørende" (*Oplandenesis Avis* 1876: nr. 42). Men forfatteren er seg tydeligvis ikke bevisst verken grunnlaget for, eller konsekvensene av, sitt eget standpunkt, hevder Heuch. Han forstår ikke at "den hele Tankegang er begrundet i, den hele Bevisførelse baaren af, ... Visheden om den moderne Bevidsthed som det absolut Berettigede, hvorfor alt Andet, ogsaa Kristendommen maa bøie sig" (Heuch 1876:25).

Dette er ikke sann kristendom, mener Heuch. For sann kristendom ville ha stilt samtiden fram for Guds ords dom, og ikke "Guds Ord frem for Tidens Dom", slik den "saakaldte liberale Kristendoms Forkyndelse" gjør. Da reduseres nemlig kristendommen til en "Slags religiøs Seremonimester" som ikke har annen oppgave enn "at omgive Tidens Yndlingsideer med et gudelig Skin" (Heuch 1876:25). Dette er trolig første gang karakteristikken "liberal Kristendoms Forkyndelse" brukes i en norsk sammenheng, og det er selvfølgelig Bjørnsons ønske om dialog mellom kirken og den moderne kulturbevegelsen Heuch her sikter til (Molland 1979:369).

Ubevisst og bevisst vantro

Den vantroen Bjørnson representerte var allikevel ikke ny i kirkens historie, mente Heuch. Kirken hadde alltid kjempet mot vantroen, vel så mye innenfor som utenfor egne rekker. "Den døde Tro, Navnkristendommen og Vanekristendommen, er intet Andet end Vantro", fastslår Heuch, "fordi Ingen, der ikke har oplevet Gjenfødelsens Under og erfaret Guds Ords Sandhed paa sit Hjerte, kan være virkelig overbevist om Sandheden af den Kristendom, som er imod al Forstand" (Heuch 1876:104). Den moderne vantro skiller seg imidlertid fra tidligere tiders vantro, mener Heuch, og det kommer ikke minst til uttrykk i Dagbladet-artikkelen. Forskjellen er " at Vantroen ikke længer er uklar med hensyn til sit eget Væsen, eller søger at dølge sin antikristelige Natur" (Heuch 1876:105).

Heuch skiller altså mellom en bevisst og en ubevisst form for vantro, og han mener den bevisste har sine forutsetninger i den ubevisste.¹³ Det avgjørende for at vantroen skal bli seg selv bevisst, er at den får "Talsmænd, der formaa at give det naturlige Menneskehjertes Tanker en Form, hvorunder de synes at kunne forsvares". Det er nettopp dette som nå har skjedd, sier Heuch, vantroen har fått sine dyktige talsmenn, ikke bare ute i Europa, men også her hjemme i utkanten av "de toneangivende Lande". Og det åpenbarer for all verden "den Uvillie, der stedse ulmer mod Kristendommen i ethvert naturligt Menneskehjerte" (Heuch 1876:105).

Heuchs anliggende er at vantroen til alle tider har sine røtter i det han kaller "Menneskehjertets onde Villie". Enten vantroen er bevisst eller ubevisst er dette dens dypeste grunn og sanne ansikt. Forskjellen mellom de ulike former for vantro er hvor åpenbar denne uviljen er. Nå har vantroen kommet til klarhet over sitt eget vesen, og som en følge av dette har menneskets grunnleggende uvilje mot kristendommen blitt tydeliggjort, mener Heuch. En avgjørende grunn til vantroens bevisstgjøringsprosess mener han er å finne i den rasjonalistiske tradisjonen fra opplysningstiden. Den hadde lært mennesket å sette sine egne tanker høyere enn Guds tanker, og når mennesket slik lærte seg å "mestre Guds Aabenbaring", lot det ethvert "Hensyn til Aabenbaringen fare" og satte seg fore "at tilintetgjøre dens Autoritet og udslette Kristendommen af Jorden" (Heuch 1876:106). Det er denne rasjonalistisk pregede vantro som bestemmer den moderne tenkning, hevder Heuch.

Motsetningen mellom kristendommen og "Tidsaanden"

Heuch er altså enig med Dagbladet-forfatteren i at det er et grunnleggende motsetningsforhold mellom kristendommen og "den moderne Bevidsthed". Men han er enig på motsatte premisser. Forfatterens påstander må derfor prøves, sier Heuch, for det vil "give os Anledning

til at vise, hvorledes Kristendommen kun derfor paa saa mange Punkter staar i Strid med Tidsaanden, fordi just Kristendommen ved, hvad Tidsaanden har glemt: hvad virkelig Frihed, Kultur og Aandsdannelse er" (Heuch 1876:41).

For Heuch er "Tidsaanden" nærmest synonymt med "den moderne Liberalisme". Det er nemlig liberalismens ideer om frihet, framskritt og "individuell Aandsdannelse" som er hovedinnholdet i den moderne "Tidsaanden", skal vi tro Heuch. Med sin frihetsforkynnelse bryter liberalismen ned all autoritetstro og åpner for det naturlige hjertets onde vilje. Den moderne liberalismen er derfor noe mye mer enn en bestemt politisk retning, den er "en fra Kristendommens i mange Maader grundforskjellig Opfattelse af Menneskelivet" (Heuch 1876:47).

Det er altså dypest sett i menneskesynet motsetningen mellom kristendommen og "Tidsaanden" ligger, mener Heuch. Den moderne liberalismens "Grundeieendommelighed" er nemlig dens "Miskjendelse af det faldne Menneskes Fordærvelse og Syndens Alvor". Den nekter å erkjenne at mennesket fødes med "en grundfordærvet egoistisk Villie" (Heuch 1876:54). Liberalismen hevder derimot at det naturlige mennesket både har evne og vilje til det gode, og at det er utstyrt med en fornuft som kan erkjenne sannheten. Slik forfekter den et falskt frihetsideal, hevder Heuch, et frihetsideal som avviser Guds autoritet og fører til det motsatte; "Mængdens autoritet". For Heuch er dette idealet kristendommens prinsipielle motsetning, det forneker nemlig samfunnets kristne grunnstrukturer; familien, eiendommen og staten.

Liberalismen kjenner bare et "utvortes" frihetsbegrep, hevder Heuch. I den grad det for liberalismen er snakk om en indre frigjøring, er den betinget av en ytre. Heuch argumenterer derfor for et annet frihetsbegrep enn liberalismens, et frihetsbegrep som etter hans mening er kristendommens. For det finnes overhodet ingen motsetning mellom kristendom og frihet, mener Heuch. Tvert imot; kristendom og frihet hører på det nærmeste sammen. "Det er ikke nok med at Kristendommen er en frigjørende Magt, men den er den eneste frigjørende Magt i Verden", fastslår Heuch. "Kun den, der kommer i det rette Forhold til Sønnen, kan blive frigjort. Enhver Anden er træl bunden uden Hensyn til hans ydre Vilkaar". For kristendommen er derfor "Friheden en indvortes Ting, som Menneskers Love hverken kan tage eller give" (Heuch 1876:43). Det er nok denne påstanden som er årsaken til at kristendommen så ofte anklages for frihetsfiendskap, innrømmer Heuch.

Troen som "Hjertets Bøielse ind under Guds autoritet"

Det er interessant å merke seg at Heuch verken i denne artikkelserien eller i andre polemisk-apologetiske skrifter viet den moderne vitenskapen særlig oppmerksomhet.¹⁴ I det meste av det han skrev i denne perioden var det i hovedsak den moderne liberalismen som representerte vantroen. Den demokratiske liberalismen ble for Heuch, som for de fleste av hans samtids konservative, en slags ideologisk fellesnevner som samlet alle moderne tankestrømninger. Verken darwinismens angrep på skapelsesberetningen eller positivismens angrep på den kristne virkelighetsoppfatningen, ble tematisert i samme grad som liberalismens angrep på kristendommens menneskesyn og autoritetstro. Dette har nok sin viktigste årsak i Heuchs egen kristendomsforståelse. For Heuch, som for hans læremester Gisle Johnson, var kristen tro i siste instans "Hengivelsen til en Guds Aabenbaring, Hjertets Bøielse ind under Guds autoritet" (Heuch 1883:12). Kristen tro var ikke en bestemt viten eller kunnskap som lett kunne utsettes for fornuftens kritikk og bestrides av den moderne vitenskap. Troen var derimot en eksklusiv erfaring som grep bestemmende inn i menneskets totale livstolkning. "Troen, denne alvorlige Ting", sier Heuch, "bestemmer et Menneskes hele Livsgang tvertimod dets naturlige Villie og Lyst" (Heuch 1876:104). For Heuch er det derfor en annen vei til kristendommens sannhet enn tankens; opplevelsens og hengivelsens vei.

Heuch står her i en nyprotestantisk tradisjon med røtter tilbake til Schleiermacher,¹⁵ en tradisjon der nettopp erfaring og opplevelse var nøkkelbegreper, og der troen forankres i en egen religiøs dimensjon eller trang i mennesket. Det er denne religiøse trangen vantroen forneker når den avslører seg selv og handler etter sitt eget vesen. For vantroens vesen er jo nettopp det egoistiske menneskets opprør mot Guds vilje, mennesketankens herredømme over rett og galt, sant og usant. Vantroen har derfor ikke sin dypeste grunn i tankens tvingende nødvendighet, slik mange av gjennombruddets talsmenn hevdet, men i hjertets onde vilje, en vilje som etter sitt vesen driver mennesket til å gjøre opprør mot alle autoriteter, guddommelige som menneskelig. Det falt derfor helt naturlig for Heuch å karakterisere alle liberale bestrebelse som utslag av vantro (Rasmussen 2002:186-189; Sødal 2008:51-53).

Enten - eller

For ettertiden er Heuch blitt stående som en av sin samtids store autoritetsdyrkere. Og mye sant er det i en slik karakteristikk. Hans autoritetstro bygger på tanken om at mennesket ikke kan være autonomt; det trenger autoritet. På grunn av det naturlige menneskets egoisme vil det uten en styrende autoritet bevege seg mot kaos. Mennesket har derfor valget mellom Kristus eller kaos. Her er det ikke vanskelig å gjenkjenne innflytelsen fra Søren Kierkegaards

kompromissløse "enten-eller". Og Heuchs standpunkt kan på de fleste områder betegnes som et "enten-eller".

Det er ikke umiddelbart lett å se likheten mellom Heuch og Kierkegaard, mellom den strengt konfesjonelle og høykirkelige biskop og "Hiin enkeltes" utrettelige forsvarer. Men det er noe avgjort "kierkegaardsk" i all Heuchs opptreden. Med logisk skarpsinn, sterk tro og stor frimodighet kaster han seg inn i kampen mot den moderne vantro. Med lidenskap og ironi avviser han alle kompromisser og all apologi; kirkens holdning må være angriperens, ikke forsvarerens. I likhet med Kierkegaard forakter han alle forsøk på å gjøre kristendommen sannsynlig og fornuftig. Og begrunnelsen er den samme som hos Kierkegaard; kristendommen er viljens sak, et paradoks som ikke kan gripes av den menneskelige tanke, men som må tros "i Existens" (Beyer 1924:66-74; Sødal 2008:66-73).

Vantroens prinsipp og fordømmelsen av apoloetikken

Det er først og fremst i *Vantroens Væsen* fra 1883 at fordømmelsen av den tradisjonelle apoloetikken og tanken om kristendommen som den angripende part er prinsipielt gjennomført. En apologetisk metode som ønsker å forsvare kristendommen overfor den menneskelige tanke gir seg nemlig inn på selve vantroens prinsipp, hevder Heuch: "Mennesketanken som øverste Autoritet og dens Dom som det, der afgjør, hvad der er religiøs Sandhed" (Heuch 1883:12-13). Men dette er å snu saken helt på hodet, mener Heuch. Det er jo kristendommen som skal dømme den menneskelige tanke, og ikke omvendt.

Det kan virke som om Heuch aldri går lei av å framheve nettopp dette; kristendommen er viljens sak, og kan derfor aldri rettfærdiggjøres for den menneskelige tanke. Allerede i den tidligere nevnte artikkelen fra 1872, om forkynnelse utfordringer i en ny tid, gikk han i rette med apoloetikken. Her avviser han på det skarpeste at den kristne forkynnelse skal forsvare evangeliets sannhet mot vantroens innvendinger. Dette ville i så fall bety at forkynnelse begir seg inn på vantroens forutsetninger, "at Guds Ord har at retfærdiggjøre sig for Menneskets Forstand; Forskjellen bliver da kun at Prædikanten mener, en saadan Retfærdiggjørelse er mulig, medens de Vantro mener det Modsatte; men Begge ere da enige i, at Menneskets Forstand er Dommeren over Ordet" (Heuch 1872:305).

Også i sitt siste polemisk-apologetiske skrift, *Kirken og Vantroen* fra 1888, går han til kraftige angrep på de som vil "anbefale Kristendommen til en gunstig Bedømmelse af Menneskets Tanke". Her stilles valget klart og tydelig: Skal "Kirkens Mænd" overbevise vantroen om at selve utgangspunktet, "Paastanden om den menneskelige Tankes Approbation som nødvendig Sandhedskriterium maa være falskt...", eller skal de innrømme at "gjennem

Forstandens Overbevisning kommer Sandhedens Erkjendelse, saa Vantroen altsaa har Ret i, at vort Hjerte kun kan kjende som sandt, hvad vor Tanke har begrebet?" (Heuch 1888:130-131). Valget var innlysende for Heuch.

Vantroen imøtekommer "en ideal Trang" hos mennesket

Heuchs angrep på den tradisjonelle apologetikken utover på 80-tallet kan også leses som et oppgjør med professor Fredrik Petersen og den kirkelige strategien han hadde gjort seg til talsmann for. Petersen hadde høsten 1880 holdt foredrag over temaet "Hvorledes bør Kirken møde Nutidens Vantro?" på det 7. kirkelige stiftsmøte i Kristiania. Det vakte betydelig oppsikt. "Professor Petersens foredrag ... har, ialfald for Øieblikket, vakt en Opmærksomhed baade inden de kirkelige og ukirkelige Kredse i vort Land som neppe noget andet, stort eller lidet, religiøst Skrift i Mands Minde", skrev *Luthersk Ugeskrift* i en kritisk kommentar. Mange betrakter foredraget som "et Sidestykke til Bjørnsons bekjendte, for hans egen Udvikling saa skjebnesvangre, Artikler i Oplandenes Avis fra 1876", mente kommentatoren å vite (LU 1881:181-182).¹⁶

I foredraget ga Petersen kirken selv en vesentlig del av ansvaret for at vantroen var på frammarsj. Det var her han gikk på tvers av den rådende kirkelige oppfatningen. Vantroens store makt i samtiden hadde en dobbelt årsak, mente Petersen, på to ulike måter "imødekommer og tilfredsstillende den menneskelige Tilbøieligheder". Etter først å ha slått fast at "den dybeste og egentlige Kilde til al Vantro" ligger i "vor Lyst til at følge vort eget Hjerte, til at emansipere os fra Gud og den moralske Lov", anerkjenner han så den samme vantro fordi den samtidig imøtekommer "en ideal Trang" hos mennesket, "Trangen til Kundskab og til Fremskridt" (Petersen 1880:5). Og fordi kirken har sviktet sin kulturoppgave har vantroen fått anledning til å bemektige seg kulturarbeidet. "Derved er det den, der er blevet Bæreren for den ideale Trang til Kundskab og Fremskridt, som Culturarbeidet tilfredsstillende" (Petersen 1880:12-13).

Dermed var strategien overfor vantroen gitt. Kirken måtte ta tilbake herredømmet over kulturarbeidet, og aktivt engasjere seg i aktuelle kulturoppgaver, mente Petersen. Han var tilhenger av den frie forskning, en sann vitenskap kunne nemlig aldri komme i grunnleggende konflikt med troen, hevdet Petersen. Kirken og teologien måtte derfor innarbeide de nye forskningsresultatene i sin tenkning. En slik teologi ville få en ny form, men innholdet ville være det samme: åpenbaringen (Selmer 1948:127-134).

Både Petersen og Heuch ville være apologeter for den kristne tro, men deres strategi var forskjellig. Prinsipielt sto de ikke så langt fra hverandre i synet på årsakene til utviklingen.

Begge så menneskehjertets onde vilje som den dypeste og egentligste årsak til all vantro. Men Heuch stoppet der, hans holdning til vantroen forble negativ og avvisende. Petersen gikk derimot ett skritt videre og innrømte at "tidens Vantro" samtidig imøtekom et grunnleggende behov hos mennesket; "Trangen til Kundskab og til Fremskridt." Derfor ble han da også, i langt større grad enn Heuch, velvillig innstilt overfor den vitenskapelige utviklingen i samtiden (Rasmussen 2002).

Petersens foredrag innledet den moderne epoken i norsk teologihistorie og åpnet en indrekirkelig, teologisk konfliktlinje som har hatt sin aktualitet helt fram til våre dager (Selmer 1948:127).

Politiske konsekvenser av den teologiske antropologi

Et interessant spørsmål i forlengelsen av Heuchs kritikk av den moderne liberalismen er hvordan han stilte seg til den politiske frihetsbevegelsen i samtiden. I Norge hadde denne fått sitt tydelig talerør i venstrebevegelsen, med Johan Sverdrup og Bjørnstjerne Bjørnson i spissen. "Kristendommen har ikke Forkjærlighed for nogensomhelst Statsform som saadan", fastslår Heuch. "Man kunde ligesaa snart falde paa at spørge om, hvad Kristendommen lærer om Landbruk og Industri, som hvad den lærer om Politik". Og begrunnelsen er enkel: "Guds Ord inneholder ikke et Ord derom" (Heuch 1876:44). I prinsippet stiller altså Heuch seg åpen for enhver rasjonell politisk overbevisning. Politiske overveielser er nemlig underlagt "den naturlige Forstands samvittighedsfulde Overveielse af, hvad der er gavnlig for Folk og Rige" (Heuch 1876:45).

Men burde ikke læren om den kristne frihet få politiske konsekvenser? Nei, svarer Heuch, det går ingen direkte linje fra den indre til den ytre frihet. Vi gjør derfor kristendommen like stor urett, enten vi "misbruger dens Lære om et Kristenmenneskes Frihed til at tillægge den en Forkjærlighed for de derfra saa himmelvidt forskjellige demokratiske Institutioner, eller dens Lære om, at enhver Øvrighed, som er, er af Gud, til at tillægge den en Forkjærlighed for de absolutistiske Statsformer" (Heuch 1876:44).

Men det som i teorien er åpent, blir i praksis sterkt innsnevret hos Heuch. Han faller nok allikevel for fristelsen til å mene at en bestemt politisk oppfatning er den naturlige konsekvensen av den kristne tro. For selv om kristendommen ikke øver noen direkte innflytelse på den kristnes politiske tenkning, vil den allikevel ha en indirekte innflytelse, mener Heuch. Den kristne har nemlig en avgjort overbevisning om "at enhver bestaaende Øvrighed er af Gud..., det er ham aabenbaret i Guds Ord og derfor ganske vist en Del af hans kristelige Tro..." (Heuch 1876:44). Denne lydigheten mot øvrigheten er "intet Andet end

Aabenbarelse af hans Lydighed mod Gud" (Heuch 1876:45). Og dermed er lydighetens grenser gitt; "den ligger ikke i Øvrighedens større eller mindre Slethed, men deri om den befaler Noget, som klarligen er imod Guds Ord" (Heuch 1876:46). Opprør mot øvrigheten er revolusjon, og "revolutionær kan den Kristne aldrig være", fastslår Heuch (Heuch 1876:45). Det er også her et enten-eller hos Heuch; kristendom eller kaos.

Dermed var også stillingen til de politiske kampene i 1870- og 80-årene gitt. Ingen kunne være i tvil om hvor disse synspunktene hørte hjemme. Det var på den politiske høyresiden. Heuch var da også delaktig i organiseringen av "Høire" i begynnelsen av 80-årene, satt i partiets første sentralstyre og var vararepresentant til Stortinget i perioden 1883-1891 (Sødal 2008:34). Heuch trakk altså i praksis klare politiske konsekvenser av sin teologiske antropologi, og forble hele sitt liv dypt skeptisk til demokratiseringen av samfunnet.

Det var for øvrig svært vanlig at konservative lutherske teologer havnet på den politiske høyresiden, og med samme begrunnelse som Heuch. Jens Arup Seip definerer en egen teologisk variant av den konservative ideologi som ble etablert til forsvar for det bestående under forfatningskampene. Et sentralt begrep i denne ideologien var "den kristelige stat". Begrepet markerte en skarp motsetning til venstrebevegelsens folkesuverenitetstanke, en tanke høyresiden betraktet som et av de tydeligste uttrykk for den demokratiske liberalismen. Den innebar at folket gjorde seg selv til Gud, og tiltok seg en autoritet det på grunn av sin syndige natur ikke hadde, hevdet disse teologene. Samfunnsautoriteten kunne bare ligge hos Gud, ikke hos mennesket (Seip 1981:224-226).

Kirkens kulturansvar

Det var altså Heuchs hensikt med artikkelserien i *Luthersk Kirketidende* å begrunne den motsatte påstanden av liberalismen: "Samfundets Udvikling i Retning af Frihed, Kultur og Aandsdannelse er betinget af, at det lader sig gjennomtrænge af Kristendommen" (Heuch 1876:41). Det er nemlig "Tidsaandens" store misforståelse at den mener å ha oppdaget og tilegnet seg "de store Humanitetens Principer, paa hvis Gjennomførelse al virkelig Kultur beror". Men samtiden har verken oppdaget eller gjenoppdaget disse prinsippene, de har derimot "været i Verden saa længe som Kristendommen, til hvis Væsen de høre, og uden hvilken de aldrig vilde være opkomne i noget Menneskes Hjerne ...", fortsetter Heuch. Samtiden anvender disse i seg selv sanne grunnprinsipper på en feilaktig måte: "det Sande i vor Tids humane Kultur er ikke nyt, - i det Høieste er det en ny Anvendelse af det Gamle; det

Nye er ikke sandt, - i bedste Fald er det Forsøg paa at skabe utopiske Tilstande i en Verden, hvor Synden hersker" (Heuch 1876:70).

Kultur i betydningen intellektuell og estetisk dannelse kan nok eksistere uten kristendommen, men en sann human kultur kan aldri eksistere uten, mener Heuch. For det er kristendommen som har lært oss "hvilken uendelig Værdi enhver Menneskesjel har for Gud, idet han har skabt den i sit Billede, forløst den ved sin Søns Blod og bestemt den til evigt Liv og Salighed" (Heuch 1876:71). De gamle grekerne kjente ikke tanken om menneskeverdet, selv om de fostret langt større tenkere enn opplysningstidens populærfilosofer. Samtidens filosofer "skulde nok have ladet være at udfinde Theorien om Menneskerettighederne" hvis de ikke hadde levd i en kultur der kristendommen gjennom århundrer hadde preget tenkningen, fastslår Heuch. "Derfor er det at sætte Kristendommen i Modsætning til Kulturen det Samme som at paastaa, at sand Kultur kan undvære ægte Humanitet" (Heuch 1876:73).

Faren for verdensflukt

I Heuchs tenkning er det altså i prinsippet ingen motsetning mellom kristendom og kultur. Kristendommen er snarere betingelsen for en sann menneskelig kultur: "Fra hvilken Side man end betrakter Kristendommen, viser den sig ikke alene som forenlig med Kulturen, men som aldeles nødvendig for, at virkelig human Kultur skal kunne finde Sted", sier Heuch. Den kristne kan derfor ikke forholde seg likegyldig til kulturarbeidet. Gjør han det, "kommer han ind under Dommen over hin Tjener, der grov sitt Pund i Jorden" (Heuch 1876:76). Heuch går i rette med de som mener at kristen tro gjør menneskene udyktige til å løse kulturoppgavene, fordi troen angivelig legger livets hovedformål i evigheten og ikke i timeligheten. Den kristne er "ikke i Verden som en Reisende, der i Ventesalen utaalmodigt oppebier Jernbanetogets avgang", argumenterer Heuch. Den kristne blir heller ikke løst fra verden ved sin omvendelse, men han har derimot muligheten til å forholde seg til den "som en fri Mand, der baade kan bruge og undvære den, eftersom hans Livs sande Formaal, at tjene Gud, udkræver det" (Heuch 1876:74). I god luthersk tradisjon omtaler altså Heuch de verdslige oppgavene som en gudstjeneste.

Kirken må derfor ikke sitte passiv og betrakte kulturutviklingen, sier Heuch. Den må derimot "agte paa Tidens Tegn og ... stride til det Yderste for at hævde sin Existents". Det var røster i hans samtid som hadde hevdet at kirken bare kunne lene seg rolig tilbake og unnlåte å engasjere seg i kampen mot vantroen. De mente at det norske folk var så religiøst anlagt et det ikke under noen omstendighet ville la seg smitte av "den moderne Vantro". De henviste til at tidligere tiders vantro, f.eks. opplysningstidens rasjonalisme, ikke hadde maktet å trenge ned

til de dypere lag av folket. Men her viste Heuch seg som den realist han var. Vi må ikke glemme, sier han, "at vort Folk staar i en ganske anderledes nær Forbindelse med det øvrige Europa nu end for hundrede Aar siden, at nu Vantroens Tale gennem Aviser og Bøger trænger ind i de laveste Hytter, hvor dengang knapt et trykt Ord fandtes" (Heuch 1876:108).

Når kirken skal forsvare seg mot vantroens angrep må den være seg bevisst at "den isandhed kjæmper efter Troens Regel og ikke bruger en Kampmaade, der selv bærer den vantro Tidsbevidstheds Mærke", advarer Heuch. Også kristne er jo barn av sin tid og puster inn smittestoffet som den åndelige atmosfæren inneholder. Derfor må de være villige til "at lade hele sit aandelige Liv, sin Tænkning som sin Villie, desinfisere af Guds Ord" (Heuch 1876:110). Kirken må aldri spørre etter "Mængden", men alltid bare etter sannheten, sier Heuch videre. Erfaringer fra andre land viser "at en saadan Hensynstagen til Mængden har vært Begyndelsen til Foræderiet mod Herrens Sag indenfor Kredsen af dem, der vilde staa som Troens Forsvarere" (Heuch 1876:111). Dette er nok et indirekte angrep på Bjørnson-artikkelen, der han krevde at den kristne forkynnelsen måtte endres i takt med den moderne kulturutviklingen.

Konfesjonalisme og smittevern

I gjennomgangen av hva kirken må gjøre i kampen mot vantroen kommer også Heuchs strenge konfesjonalisme til syne. Han ser en fare i det han kaller "Tilbøielighed til falsk Union mellom de forskjellige Kirkesamfund og Retninger". Bevisstheten på kirkens enhet i vanskelige tider er nok av stor verdi, sier Heuch, men dette må ikke "i nogen Maade føre til, at vi ikke ligeoverfor vildfarende Brødre saa skarpt som nogensinde udtale den erkjendte Sandhed" (Heuch 1876:111). Kirken kan bare støtte seg til sannheten og overalt opptre mot vantroen med sitt sannhetsvitnesbyrd. Kirken må ikke søke trøst noe annet sted enn i nådemidlene, framholder Heuch, den "maa ikke efter Tidens Vis vente Frelse af ydre Former og Foranstaltninger" (Heuch 1876:107).

Kirken må altså, så langt det er mulig, forsøke å holde seg ubesmittet av vantroens ånd. Heuch anbefaler her samme resept som medisinprofessoren Ernst Ferdinand Lochmann hadde gjort to år tidligere. I 1874 ble brødrene Ernst og Ossian Sars, to av gjennombruddets fremste talsmenn i Norge, ansatt som professorer i henholdsvis historie og zoologi ved Universitetet i Kristiania. Lochmann, som var sterk motstander av ansettelsene, tok i en semesteråpningstale til orde for å stenge smittestoffet ute fra Universitetet, i tråd med hva medisinen anbefaler overfor smittsomme sykdommer. Heuch delte dette synet, men på teologiske premisser (Molland 1979:316-317).

Til slutt i sin artikkelserie prøver Heuch igjen å avverge faren for verdensflukt. Han er seg nok bevisst at dette kan bli konsekvensen av de synspunktene han hevder. "Dette vilde dog være en stor Miskjendelse af Vidnekaldets Pligt og Ansvar. Kirken er dog Verdens Salt, ogsaa naar Verden ikke mere vil kjende den som saadant". Kirken må derfor møte vantroen overalt hvor den ytrer seg i samfunnet. De troende må vise at de minst like dyktig og varmt som vantroens talsmenn, "men i en fullstændigt forskjellig Aand", arbeider for alt som tjener folkets materielle og åndelige behov. "Den Tro, som besjeler Herrens Menighed, ... vil være lige frisk og seirende, naar den moderne Vantro forlængst er dømt og glemt og alle dens Talsmænd have erfaret, at Ingen kan seire i Kampen mod Ham, hvem Riget og Magten og Herligheden tilhører i al Evighed", avslutter Heuch (Heuch 1876:112).

V. Konkluderende oppsummering

Det ble en livsoppgave for Heuch å bekjempe "den moderne Vantro". Han ville demme opp mot de destruktive kreftene han mente å finne i modernitetens store frigjøringsprosjekt, og han ville kjempe for kristendommen som fundamentet for norsk kultur. Frihetsbevegelsen manglet begrep om menneskets dype syndighet, mente Heuch, og den gjorde oppgjør mot alle autoriteter i samfunnet, guddommelige som menneskelige. Men mennesket kan ikke leve uten autoritet, hevdet Heuch, konsekvensen vil bli kaos.

Vi møter altså hos Heuch en sterk understrekning av motsetningen mellom kristendommen og "den moderne Tidsaand". Tankegangen er preget av det kierkegaardske enten-eller, og valget står mellom den luthersk-ortodokse tro, og "den moderne Vantro". "Vantro" er derfor alltid et negativt ladet begrep i Heuchs terminologi, en samlebetegnelse for alt han oppfatter som kristendomsfiendtlige krefter i sin samtid. Fra det mest antikirkelige fritenkeri, som Dagbladet-artikkelen hadde gjort seg til talsmann for, og til de spede forsøk på å formidle mellom kristendommen og den moderne kulturbevegelsen, slik det hadde kommet til uttrykk i Bjørnsons artikkel i Oplandenes Avis.¹⁷ Heuch ville vise at alle former for vantro bunner i et viljesbestemt valg. Hans apologetikk glir derfor over i polemikken. Polemikken provoserte fram valg og engasjement, mente Heuch, og kunne på den måten få mennesker til å erkjenne at vantroen ikke hadde sine røtter i tankens tvingende nødvendighet, men i viljen. Da lå veien åpen for forkynnelse til omvendelse og tro.

Men her er det en spenning hos Heuch. Hans polemisk-apologetiske forfatterskap er nemlig preget av stringent logisk tenkning. Det er tanken, det logiske resonnementet, som er det viktigste våpenet i kampen mot vantroen. Han anvender altså fornuften for å vise at

vantroen ikke har sin rot i tanken, men i viljen. Vantroen er primært av etisk, og ikke av intellektuell art. Ved fornuftens hjelp fører altså Heuch polemikk mot tankens autonomi; viljen får primatet framfor intellektet.

Heuchs strategi overfor vantroen sto altså i avsløringens tegn, og som sådan er han preget av den moderniteten han ønsket å avsløre (Oftestad 1991:229; Sødal 2008:361). Han gikk angrepsvis til verks for å avsløre at vantroen var noe annet enn den ga seg ut for å være. Men han er på samme tid preget av både en angripende og en forsvarende holdning. På den ene side angriper han vantroen for å avsløre at den ikke har sin rot i erkjennelsen, men i menneskehjertets onde vilje. På den andre siden trekker han seg tilbake til kirkens rom for å forsvare skansene, men ikke med tankens argumenter. Det kan her synes som om det er en spenning i Heuchs strategi, men de ulike holdninger kan også forstås som to sider av samme sak. Han ville bryte med vantroens tankeargumenter for å vinne plass til forkynnelsen av ”hvad virkelig Frihed, Kultur og Aandsdannelse er”.

På tross av den sterke argumentasjonen for kristendommen som betingelse for en sann human kultur, kan det allikevel virke som om Heuch manglet kategorier for aktivt kirkelig kulturengasjement. Utover hans polemisk-apologetiske forfatterinnsats ble det praktiske kulturengasjement fraværende. Han forble på prekestolen. Hele sitt liv ble han grunnleggende bestemt av forkynnerhorisonten. Det apologetiske problems løsning lå i forkynnelsemedium; tiltalen. Apologetikk ble et spørsmål om forkynnelse.

Kilder og litteratur

- Amdam, P., 1977 *Bjørnson og kristenarven 1875-1910. Selvhevdelse, selverkjennelse* (Oslo: Universitetsforlaget)
- Amdam, P., 1993 *Bjørnstjerne Bjørnson. Kunstneren og samfunnsmennesket 1832-1880* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag)
- Andersen, P. T., 2001 *Norsk litteraturhistorie* (Oslo: Universitetsforlaget)
- Bakken, G. T., 1972 *Vantroens vesen. Møtet mellom kirken og ”den moderne kultur” i Norge 1877-1893* (Avhandling, Universitetet i Oslo)
- Beyer, H., 1924 *Søren Kierkegaard og Norge* (Kristiania: H. Aschehoug & co W. Nygaard)
- Bjørnson, B., 1912 *Artikler og Taler. Første bind* (Kristiania og Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag)
- Blikrud, L., 2002 “Dikternes fremskrittstrøm” i: *Vitenskapens utfordringer. Norsk idehistorie. Bind 4* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag)
- Dagbladet 1876 nr. 136
- Dahl, H., 2008 *Bjørnson i Roma. Europeer på klassisk grunn* (Oslo: Messel Forlag)
- Elstad, H. J., 2000 “...en Kraft og et Salt i Menigheden...”. *Ein studie av dei såkalla ”johnsonske prestane” i siste halvpart av 1800-talet i Noreg* (Oslo: Unipub forlag)
- Heuch, J. C., 1872 “Stiller den selvbevidste, utilhyllede Vantro i Tiden særegne Opgaver for den christelige Prædiken, og isaafald hvilke?” i: *Luthersk Kirketidende 1872*
- Heuch, J. C., 1876 “Den moderne Vantro” i: *Luthersk Kirketidende 1876*

- Heuch, J. C., 1877 *Dr. Georg Brandes` Polemik mod Kristendommen* (Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandels Forlag)
- Heuch, J. C., 1879 *Mod Bjørnstjerne Bjørnsons Angreb paa den kristne Kirkes Tro* (Kristiania: Th. Steens Forlagsexpedisjon)
- Heuch, J. C., 1883 *Vantroens Væsen. Populære polemiske Foredrag* (Kristiania: Forlaget af Alb. Cammermeyer)
- Heuch, J. C., 1888 *Kirken og Vantrøen. Populære Foredrag* (Kjøbenhavn: Lehmann Stangs Forlag)
- Heuch, J. C., 1902 *Mod Strømmen* (Kristiania: Forlaget af H. Aschegoug & Co)
- Hägglund, B., 1975 *Teologins historia. En dogmhistorisk översikt* (Lund: LiberLäromedel)
- Longum, L., 1986 *Drømmen om det frie menneske* (Oslo: Universitetsforlaget)
- Luthersk Ugeskrift 9. halvår 1881
- Molland, E., 1979 *Norges kirkehistorie i det 19. Århundre. Bind I* (Oslo: Gyldendal)
- Petersen, F., 1880 *Hvorledes bør Kirken møde Nutidens Vantrø?* (Kristiania: Lutherstiftelsens Boghandels Forlag)
- Oftestad, B. T./T. Rasmussen/J. Schumacher, 1991 *Norsk kirkehistorie* (Oslo: Universitetsforlaget)
- Oplandenes Avis 1876 nr. 42
- Rasmussen, T., 2002 "Religion og moderne vitenskap" i: *Vitenskapens utfordringer. Norsk idehistorie. Bind 4* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag)
- Rygnestad, K., 1966 *Johan Christian Heuch. Apologet og stridsmann* (Trondheim: Globusforlaget A/S)
- Seip, J. A., 1981 *Utsikt over Norges historie. Bind 2: Tidsrummet 1850-1884* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag)
- Selmer, L., 1948 *Professor Fredrik Petersen og hans samtid* (Oslo: Land og kirke)
- Skrondal, A., 1940/50 "Kristendom og fritenking i norsk åndsliv 1876-1894" i: *Norvegia Sacra*, tyvende Aargang, Oslo 1950
- Sødal, H. K., 2008 "Mod Strømmen" – i tiden. *J. C. Heuch og kulturen* (Ph. D.-avhandling i kirkehistorie, Det teologiske Menighetsfakultet)
- Slagstad, R., 1998 *De nasjonale strateger* (Oslo: Pax Forlag A/S)
- Wisløff, C. F., 1971 *Norsk kirkehistorie. Bind 3* (Oslo: Lutherstiftelsens forlag)

¹ I tillegg til *Den moderne Vantrø* gjelder dette bl.a. *Dr. G. Brandes` Polemik mod Kristendommen* fra 1877 og *Mod Bjørnstjerne Bjørnsons Angreb paa den kristne Kirkes Tro* fra 1879 (Molland 1979:369).

² Heuch hadde riktignok allerede i 1872 skrevet om lignende temaer i en mindre artikkel i *Luthersk Kirketidende*: "Stiller den selvbevidste, utilhyllede Vantrø i Tiden særegne Opgaver for den christelige Prædiken, og isaafald hvilke?" (Heuch 1872).

³ Etter 1888 vendes Heuchs interesser i andre retninger. Som biskop forsoner den høykirkelige teologen seg etter hvert med lekfolket og engasjerer seg sammen med dem i kampen mot den liberale teologi (Rygnestad 1966).

⁴ Dette var teologer som J. C. K. von Hofmann, G. Thomasius og Th. Harnack (Hägglund 1975:348-349).

⁵ Artikkelen "Søren Aaby Kierkegaard, skizzert von J. C. Heuch aus Kragerø" ble skrevet i Erlangen og publisert i 1864 (Sødal 2008:66).

⁶ I arbeidet med dette kapitlet har jeg hatt stor nytte av Leif Longums interessante bok om kulturradikalismen i Norge: *Drømmen om det frie menneske* (Longum 1986).

⁷ Da Georg Brandes kom til Kristiania i 1876 for å forelese om Søren Kierkegaard ble han først nektet talerstol ved Universitetet, men han fikk holde sine forelesninger i Studentersamfundets regi. Fire år senere kom han tilbake til Norge, og denne gang fikk han slippe til i et av Universitetets auditorier. De nye tankene hadde seiret ved Universitetet, og var også i ferd med å vinne fotfeste i resten av samfunnet (Molland 1979:320-321).

⁸ Uttrykket stammer fra boka *Det moderne Gennembruds Mænd* som Brandes utga i 1883 (Andersen 2001:206).

⁹ Bjørnson skrev flere kirkekritiske artikler i *Oplandenes Avis* våren 1876, men det er denne artikkelen Heuch viser til i sin artikkelserie (Bjørnson 1912:417-432).

¹⁰ Det er disse redaksjonsartiklene som senere samme år ble utgitt i bokform under tittelen *Mod Bjørnstjerne Bjørnsons Angreb paa den kristne Kirkes Tro* (Heuch 1879).

¹¹ Det vi kunne kalle "Heuch-Bjørnson-striden" fortsatt utover i 1880-årene og ble ikke endelig bilagt før med en brevveksling mellom dem i 1889. Da hadde Heuch blitt biskop og opptatt av andre strider (Sødal 2008:87). Amdam omtaler for øvrig Heuch som Bjørnsons hovedmotstander i kulturkampene i 1870- og 80-årene (Amdam 1977:31).

¹² Der skriver Heuch at "Det kan ikke være ukjent for nogen Theolog, hvis Synskreds ikke er begrænset af vort Lands Fjelde, at i de store Kulturlande den aabenbare christusfornektende Vantro Aar for Aar mere energisk, hadsk og rasende angriber Herrens Kirke" (Heuch 1872:289).

¹³ Dette skillet introduserer Heuch allerede i den tidligere omtalte artikkelen fra 1872 (Heuch 1872).

¹⁴ Sødal tegner et mer sammensatt bilde av Heuch på dette området (Sødal 2008:277-286). Heuch omtaler den moderne vitenskapen, særlig naturvitenskapen, i flere av sine skrifter på 70- og 80-tallet, men det er liten tvil om at hans hovedinteresse rettet seg mot den moderne liberalismen som uttrykk for vantroen.

¹⁵ I *Mod Strømmen* gir han da også eksplisitt uttrykk for sin beundring for nyprotestantismens lærerfader (Heuch 1902:271-273).

¹⁶ Det var Heuchs medredaktør i *LU*, Michael Færden, som skrev denne kommentaren. Merkelig nok var ikke Heuch selv særlig opptatt av foredraget og sier at det gikk ham "Spørøst" forbi. Det vitner om at han feilvurderte situasjonen, sier Sødal (Sødal 2008:287).

¹⁷ Etter at han forsønte seg med lekfolket utover på 1890-tallet endret han innholdet i vantro-begrepet, hevder Sødal. Da omtalte han bare de som åpent benektet Kristi guddom og frelsesgjerning som vantro (Sødal 2008:83).